

שנתיים להסתלקותו של פרופ' נחמיה לבציון ז"ל

תרצ"ו (1935) – תשס"ג (2003)

מנחם בן-ששון

נחמיה לבציון נולד בבאר טוביה בכ"ח במרחשון תרצ"ו (24 בנובמבר 1935) להוריו פנינה לבית פרלוב ואהרון לובצקי (הוריו עברתו את שם המשפחה ללבציון). באוקטובר 1957 החל נחמיה את לימודיו באוניברסיטה העברית בחוגים לשפה וספרות ערבית והיסטוריה של המזרח התיכון; ביולי 1962 השלים את לימודי התואר השני ובנובמבר אותה שנה יצא ללימודי דוקטורט בהיסטוריה של אפריקה בבית הספר ללימודי המזרח ואפריקה (SOAS), שבאוניברסיטה של לונדון. נושא עבודת הדוקטור שלו, "התפשטות האסלאם בצפון גאנה ואזורים שכנים (אגן נהר הוולטה)", הביאו לעבודת שדה בגאנה. בנובמבר 1965 הגן על עבודת הדוקטור שלו, שב לאוניברסיטה העברית והתמנה למרצה בלימודי אפריקה ולימודי האסלאם. לקראת שנת הלימודים תשכ"ח אישרה מועצת הפקולטה למדעי הרוח את הקמתו של החוג ללימודי אפריקה לתואר שני, ועל נחמיה הוטל לרכז את החוג החדש. משנת 1978 ועד שנת 1981 כיהן לבציון בתפקיד דיקן הפקולטה למדעי הרוח, משנת 1979 עד 1998 היה יו"ר ועד החברה המזרחית הישראלית ומשנת 1998 נשיא חברה זו. משנת 1982 עד שנת 1987 כיהן כראש מכון בן-צבי, ובאותה תקופה היה גם המנהל של תוכנית חדשנית לקידום דיפלומטים צעירים באוניברסיטה העברית במימון קרן רוטשילד, והיה חבר הוועדה לתכנון ותקצוב של המועצה להשכלה גבוהה (ות"ת). משנת 1987 ועד שנת 1992 כיהן כנשיא האוניברסיטה הפתוחה, ומשנת 1992 עד 1997 היה יו"ר אקדמי של המרכז להוראת תרבות ישראל באוניברסיטאות בחו"ל, ובתקופה זו (משנת 1994) שימש ראש מכון ון ליר. תפקידו הציבורי האחרון היה ראש ות"ת (1997-2003). במהלך עבודתו הציבורית הענפה ורבת הפעלים של פרופ' נחמיה לבציון התפרסמו עשרה ספרים פרי עטו ועריכתו, ועשרות מאמרים בכתבי העת האקדמיים שבתחומי מחקרו: האסלאם באפריקה, משקלו של האסלאם במערך היחסים הבינלאומי, ההיסטוריה של דת האסלאם וההמרות לאסלאם. הנושא האחרון הביאו להיות מעורב בהכנת גיליון 42 של כתב העת "פעמים", על המרות דת ואנוסים בעולם האסלאם, ולכתוב את דברי המבוא העקרוניים לאותו הכרך.

נחמיה לבציון נישא לתרצה בשנת 1961. ילדיהם: משה (נולד בשנת 1965 ונספה בתאונת דרכים ב־1980), אסנת (1968), נגה (1970) ואבנר (1974). נחמיה נפטר לבית עולמו ב־17 במנחם־אב תשס"ג (17 באוגוסט 2003).

*

עולמות הרבה היו לו לנחמיה לבציון: עולם המחקר, עולם ההוראה, עולם המעשה הציבורי-הציוני בהשכלה הגבוהה ועולמו הפרטי, המשפחה. כל אחד מארבעה העולמות הללו בנה נחמיה בחריצות אין קץ, במסירות, בתבונת המתכנן למרחקים ארוכים ובזיקה הדדית בין העולמות, זיקה המשקפת שלמות אישית נדירה.

מעורבותו הרבה של לבציון בחקר קהילות ישראל במזרח ובמכון בן-צבי שבה לימי היותו דיקן הפקולטה למדעי הרוח – שיאה של מעורבות זו היה בתקופת הנהגתו את מכון בן-צבי, והוא המשיך ללוות את תחום המחקר והפעילות הזה גם בעת שכהן בתפקיד נשיא האוניברסיטה הפתוחה וגם כשעמד בראש ות"ת.

לבציון היה חוקר תמורות האדם והחברה בכלים בין-תחומיים: הוא חקר את הצלחותיהם ותסכוליהם של אינטלקטואלים מוסלמים (עֶלְמָא) במערכות פוליטיות מסורתיות, ואת הכוח המניע פרטים וציבור להמיר דת או להחמיר באורחות חייהם. הוא העמיד מסכת שלמה של מקרים לדוגמה ושל תבניות הסבר כמכלול מחקרי – מן השלב של ההדרת הטקסטים הבסיסיים למחקר או התיאור המפורט של עבודת השדה ועד לניתוח ממצאיו הראשוניים בכלי המחקר המעודכנים ביותר. מן המחקר עבר לשליחות ציבורית של מנהיגות חברתית, בכל מסגרת שהיה מעורב בה, באמצעות טיפוח ובנייה של מוסדות איכותיים למחקר ולהוראה גבוהה. ולא היה בכל אלה לבטל או לדחוק את המשפחה: כיבוד הורים, אהבת ילדים והוקרת רעים. עולמותיו של נחמיה – שבכל אחד היה בן בית, ואף בין בוני אותו הבית – הם כאולמות מפולשים לעוד מעשה, לעוד מחקר, לעוד הוראה.

למכון בן-צבי הביא נחמיה את המוניטין ואת הרגלי העבודה שהיו לו כחוקר האסלאם באפריקה, כדיקן בפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית בירושלים וכחבר בות"ת. בימיו חזר למרכז הפעילות המחקרית של המכון מפעל המחקר שקדם להקמת המכון, "אוריינס יודאיקוס", להוצאת המקורות לתולדות היהודים בארצות האסלאם. בחשיבותו של המפעל הכירו האקדמיה הישראלית הלאומית למדעים, הקרן למחקר בסיסי והפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית.

לבציון ליווה את ההכנה של סדרת חוברות "פעמים" (מס' 27-29) שהוקדשה לתולדות יהודי המזרח בתקופת השואה וזים את הכנתו של מערך דידקטי מלווה לחוברות הללו, מערך המציע תפיסה אחדותית של גורל העם היהודי בתקופת השואה. נושא זה היה לחלק בלתי נפרד מתוכנית הלימודים בחטיבות הלימודים העליונות של בתי הספר בארץ.

עליית יהודי אתיופיה וקליטתם בארץ התרחשו בעת שפרופ' לבציון כיהן כראש מכון בן-צבי. אותה עת התנהלה במכון פעילות מחקרית נמרצת שהעלתה את ההיסטוריה והתרבות של יהודי אתיופיה במיגוון של אפיקים, ובהם מפעל ביבליוגרפי והכנת מקורות בתרגום עברי. ביוזמתו של נחמיה התנהל במכון סמינר של חוקרים וקולטים, שהוחלפו בו דעות ודיעות על יהודי אתיופיה.

תשומת לב מיוחדת הקדיש נחמיה לכתב יד מס' 1 של המכון, הוא "כתר ארם צובה", שהובא למכון כשלושים שנה קודם לתקופת כהונתו כראש המכון. נחמיה היה מעורב בשיקומו של

הכתר, בחידוש המחקר בו ובהפניית תשומת לב ציבורית לחשיבותו, בעוררו את הסופר אמנון שמוש לכתוב את הספר על קורות הכתר.

נחמיה חידש במכון מסלול פעילות הנובע מתפיסת שליחותו החינוכית של המכון – השתלמויות למורים ולציבור הרחב. רוב הקורסים התקיימו מחוץ לירושלים – באשדוד, בטבריה, בבאר-שבע ובמכללת "אחוזה", וזכו להכרה אקדמית. שיתוף הפעולה בין המכון לבין משרד החינוך – האגף לשילוב מורשת יהדות ספרד והמזרח – היה בימיו איתן ונלוו אליו קשרים עם מרכזי עדות בפעילותם החברתית.

בשנת תשמ"ה זכה מכון בן-צבי ב"פרס ישראל" על פעילותו בחקר הספרות של יהודי המזרח והפצתה במהלך כארבעים שנות פעילותו, וזכה פרופ' לבציון להיות ראש המכון בעת ההיא. במעמד קבלת "פרס ישראל" היה לבציון לשליח ציבור ממש, שליחם של מקבלי הפרס ושליחו של ציבור החוקרים את מורשת יהודי המזרח שמכון בן-צבי משמש להם סדנה ואכסניה. בדבריו במעמד זה היטיב נחמיה לבטא את הקשר שבין עולמותיו-אולמותיו-בתיו שלו. הוא עשה אותם לעולם אחד, הרמוני, כפי שהיו עולמותיו שלו, עולמות שהזינו האחד את משנהו. הוא פתח בשפה הערבית ומחקרה וחתם ברמזו לביתו, לתרצה רעייתו ולילדיו. ואלו מדברותיו על ספרויות היהודים ולשונותיהם אשר

נגאלו והיו לנושאים להוראה ולמחקר אקדמי... הדברים מגיעים עד לבית הספר התיכון כאשר רבים מן הכותבים עבודות גמר... באים אצל סבא וסבתא בחינת "שאל [אביך ויגדך] זקניך ויאמרו לך"... הם משלימים את הסיפור האישי בלימוד הרקע ההיסטורי והתרבותי. לשם כך הם נזקקים למאמרים וספרים פרי המחקר האקדמי. (מעבודות אלו של תלמידי תיכון עולים גופי חיים של קהילות ברוסיה ובמרוקו, בפולין ובתימן, בהונגריה ובפרס.) אלה הן גם חוליות בקשר המתחדש עם מורשתנו, לא בדרך של שינון ולימוד אלא של מחקר והתנסות.

את מפגש הדורות המספרים, החוקרים והלומדים, השכיל נחמיה לערוך בשנות כהונתו במכון בן-צבי – במגמה ובאופן שכל המעורבים בהם יעשירו את ענפי הביטוי השונים של מורשת יהודי המזרח. בכך התווה דרך גם לבאים אחריו בהנהגת המכון.